

LIMBA ȘI RELIGIA – CATALIZATORI DE UNITATE IDENTITARĂ ARABĂ

La început a fost cuvântul... ziditor: al unei națiuni, al unei puteri, a autorității. Tot astfel, cuvântul poate fi distrugător, poate perpetua prejudecii care uneori pot fi mortale; că este inspirat prin har divin, că este poetic sau propagandist, cuvântul stă la baza umanității, însușirea limbajului fiind prima achiziție care te distinge de celelalte specii, care te definește ca om.

La conturarea identității umane contribuie mai multe aspecte: trăsăturile fizice, numele, data nașterii, fotografia – primele informații oferite de cartea de identitate – semnătura, amprenta, practic tot ceea ce împiedică să fii luat drept altcineva. Identitatea mai este dată și de apartenența la o tradiție religioasă, naționalitatea (uneori pot fi două), profesia, un mediu social și lista devine nelimitată social – prin toate afilierea, identitatea este ceea ce îi dă individului unitate.

Identitatea este foarte complexă, o complexitate uneori benignă, dar alteori tragică (Maalouf, 2003:14), iar apartenența la un grup identitar poate duce la crize care pot crea războaie din nevoia de a fi acceptat, de a exista. Apartenența religioasă cade pe un loc secundar când naționalitatea e atacată sau efectiv un copil îmbrățișează două religii pentru că ale părinților lui sunt diferite, arată Maalouf, și atunci se constată că ceea ce îi definește și îi alătură cel mai evident este limba. Nimeni nu poate să o elimine și orice încercare de impunere a unei limbi noi este percepută ca o mutilare și va conduce inevitabil la dezlănțuirea identitare.

Când vorbim despre arabi, religia și limba s-au împletit, construind și sedimentând unitatea care niciodată nu s-a înfăptuit cu adevărat. În sute de pagini, Tim Mackintosh-Smith, mergând pe firul istoriei, analizează formarea unui popor, descoperind că, dacă atacul a alimentat ciclul etern al unității și al dezbinării, limba și apartenența la un cult au creat o unitate mai largă, mai profundă. „Cealaltă cheie a unității, cea fundamentală, a dezlegat-o pe prima. Era puterea lui Mohamed asupra vorbirii – nu asupra vorbirii din discursurile zilnice, ci asupra acelei limbi speciale, oratorice, limba arabă înaltă, prin care semizei și spiritele au inspirat profeții arabi”, cuvânt inspirat de Dumnezeu (Mackintosh-Smith, 2021:37). Limba arabă este „cea mai adâncă verigă a existenței arabilui”. „Limba, cuvântul, este firul ascuns: ea este, până la urmă, nucleul în jurul căruia

unitatea arabă s-a înfăptuit adesea” (Mackintosh-Smith, 2021:40).

„Pentru a explora originile identității comune care – în ciuda tuturor – i-a determinat pe arabi să alunge mirajul unității, trebuie deci să le ascultăm limba. De asemenea, trebuie să mergem dincolo de islam. Prima inscripție antică cunoscută care-i menționează pe arabi datează din 835 î.Hr. (...) băiatul Mohamed a fost recunoscut prima dată ca profet în anul 582 d.Hr. (...) Ceea ce a început cu islamul, și dă impresia că o națiune arabă unificată începe atunci, a fost tehnologia informației arabe – cu alte cuvinte noi modalități de utilizare și controlare a limbajului și, astfel, de modelare a identității” (Mackintosh-Smith, 2021:17).

Explorând istoria arabă, autorul caută pentru început să definească arabii: „Arab, termen folosit pentru a descrie o minoritate periferică, mobilă, va deveni în cele din urmă un termen general, care acoperă toată plaja, de la oamenii din deșert până la cei din pământurile însămânțate, cu tot ceea ce se află între cele două extremități. Acei *‘arab* nestabiliți aveau să-și împărtășească numele cu o serie de popoare sedentare. (Mackintosh-Smith, 2021:62). „Oamenii care au devenit cunoscuți ulterior ca arabi au dobândit o oarecare unitate pe care o aveau printr-un proces treptat de acomodare, în principal fiind absorbiți în sfera lingvistică”. Însă istoricii tradiționali arată că arabii nu erau un popor unificat la origine, ci un amestec foarte eterogen. Mai ușor, poate, de înțeles este cine *nu* erau arabii: „niciunul dintre popoarele stabilite în Semiluna Fertilă sedentară, din extremitatea fertilă de coastă sau din sudul Arabiei nu s-a numit inițial arab. Pentru populațiile stabilite din Semilună, pe coastă sau în sud, arabii erau în mod clar un popor separat”.

Iată, așadar, cât de dificilă devine definirea identității unui popor, mai ales când aceasta, asemenea unui organism viu, se află în continuă transformare. Așa cum arăta și Maalouf, identitatea nu este dată, ci se construiește de-a lungul vieții (Maalouf, 2003:23) și se schimbă. Începutul istoriei mobilității a fost mai modest, cu toate acestea, cămila le-a permis oamenilor care vor fi numiți arabi să se dezrădăcineze de Semiluna Fertilă, să se îndrepte către sudul sălbatic sau vestul sălbatic al semișilor sedentari; „într-un anumit sens, cămila a fost cea care i-a făcut pe oameni să fie arabi în primul

rând (Mackintosh-Smith, 2021:75). „În ceea ce privește identitatea oamenilor care au răspuns acestei chemări a sălbăticiiei (...), să fii arab ar fi putut, pentru început, să fie o chestiune de alegere sau de necesitate, și nu una dobândită prin naștere: cineva *devenea arab*”. La fel de dificilă pare să fie și stabilirea etimologiei *‘arab*, „drojdia societății” este ceea ce poate sugera *‘arab* în cel mai timpuriu sens etimologic al său. Lexicografii arabi numesc *‘arab*, „[persoane disparate] alăturate sau amestecate împreună”. Dacă acest lucru este într-adevăr așa, atunci o dezbinare inerentă și o încercare de unire sunt implicite din start. O altă viziune acceptată multă vreme este că *‘arab* însemna inițial „oameni din deșert, nomazi”. Cu alte cuvinte, *badw*, beduini, și *‘arab* reprezintă același lucru. Până în secolul XX, cei mai mulți dintre oamenii care se mândresc că sunt numiți „arabi” în zilele noastre ar fi fost mai puțin încântați de includerea în categoria *‘arab*, „beduini bătărași”. Fie că acesta a reprezentat sau nu sensul „original”, termenul este discutabil și intens dezbătut; *‘arab* ar putea însemna „din vest” (1) – probabil din peninsula; *‘arab* erau comunități marginale, conduse de lideri eroici, care locuiau în corturi, protejau centrele cultice, fiind renumiți ca proroci și păzitori ai frontierelor, și ca ei erau, în special, „cei care au intrat în slujba unei divinități și rămân sclavii sau proprietățile acesteia” (2). Fără îndoială, afirmațiile sunt de necombătut. Dar definiția pare, simultan, atât prea cuprinzătoare, cât și prea limitată: prea cuprinzătoare prin faptul că termenii sunt prea numeroși și prea limitată în condițiile în care mulți oameni considerați în trecut *‘arab* nu ar fi bifat toate aceste cerințe.

Din toate aceste definiții reiese caracterul eterogen al *‘arab*, adică al amestecului sau al uniunii. Autorul ajunge la concluzia că poate nu suntem capabili să înțelegem cu adevărat semnificația originală a cuvântului, neavând astfel un punct de plecare pentru a scrie o istorie a arabilor, dacă nu cunoaștem nici măcar semnificația numelor lor.

În plus, limba arabă este „cea mai răspândită și mai bogată limbă din punct de vedere al vocabularului”, cuvintele având de multe ori semnificații opuse, ceea ce complică înțelegerea: „Străvechea diversitate reprezintă unul dintre motivele pentru care nu mai puțin de cincizeci de dialecte arabe, fără să mai vorbim de opt limbi străine, au fost enumerate ca fiind contribuitoare la vocabularul Coranului¹. Autorul va rezuma că nu a existat niciodată limba arabă la singular; mai degrabă au existat – și încă mai sunt – multe limbi arabe. Diversitatea „mănușii dialectale” care a devenit limba arabă reflectă sensul de *‘arab* ca fiind o grămadă mixtă, un colectiv genetic și lingvistic atotcuprinzător, unul care absorbea noi membri în mod regulat, din cele mai vechi timpuri (4000-5000 î.Hr) (Mackintosh-Smith, 2021:81). Așadar, dacă nu erau uniți de genetică, se pare că ei au fost legați din ce în ce mai mult de-a lungul timpului de natura lor lingvistică.

Reconstituind istoria de la 900 î.Hr și până astăzi, autorul urmărește gramatica istoriei lor, singura constantă în valurile de schimbări impuse de timp. Fie că s-au atacat între ei, fie că au fost împrejmuți de imperiile altor popoare, arabii nu au reușit să își consolideze o identitate. În perioada pre-islamică, societatea era în ansamblul ei analfabetă, astfel că orice produs cultural trebuia „să fie portabil și făcut din cel mai ușor material disponibil – cuvintele”



(Mackintosh-Smith, 2021:128). Ca atare, prin metru și rimă, poezia a reușit să îi unească pe arabi, aceasta fiind văzută mai târziu drept cea mai mare comoară a strămoșilor pre-islamici, întemeind o memorie colectivă. „Totul ajunge să demonstreze că, dintre cele trei cuceriri deosebite ale istoriei arabilor – armele, islamul și limba arabă – prima și cea mai durabilă, inclusiv împotriva lor înșiși, a fost victoria limbii ce le poartă numele”. (Mackintosh-Smith, 2021:154). Fără această cucerire, „arabii ar fi fost doar o notă de subsol în istoria lumii, nu un capitol continuu și important”. Limba Coranului, limba inspirată pe care se

constituie islamul, le-a dat putere: „indiferent ce au fost sau au devenit *‘arab*, Mohamed i-a redefinit prin cartea pe care le-a oferit-o, nu doar ca păzitori ai vreunui cult local marginal, ci ca avangarda unei culturi globale” și „orice ar fi însemnat *‘arab* în trecut – hoarde periferice de cămile, gardieni cultici, atacatori tribali –, acum înseamnă în primul rând utilizatorii limbii arabe”. (Mackintosh-Smith, 2021:189).

Pe măsură ce islamul s-a extins pentru a deveni o religie și o cultură mondială, araba a oferit cuvintele pentru acea lume. Prin revoluția scrisului, care începuse odată cu imprimarea Coranului, identitatea arabă se salvează și îi va conduce pe arabi spre reapariția lor în istoria lumii din secolul al XIX-lea.

„Longevitatea limbii arabe – a cuvântului arab – este remarcabilă. Niciun alt grup comparabil din diasporă – sciți, turci, mongoli – nu a avut un liant socio-lingvistic atât de puternic și de lungă durată. Grecul lumii elene și latinul roman s-au dizolvat în timp. Engleza standard a imperiului britanic se dizolvă acum. (...) Legăturile lingvistice sunt mai puternice decât cele genetice; cerneala este mai groasă decât sângele” (Mackintosh-Smith, 2021: 300). Și totuși, apare un paradox: limba arabă, fiind complicată, vorbitorii ei se feresc să o vorbească, fiind deci reduși la tăcere. „În limba arabă eu nu sunt prezent – nu ca o persoană care exprimă sinele meu individual” (Mackintosh-Smith, 2021:509). Cercetările științifice sunt redactate în engleză sau în alte limbi non-arabe, deoarece obținerea unei arabe scrise corect și a unui vocabular care să nu creeze confuzii este extrem de dificilă. Acest fapt poate prezenta un pericol pentru identitatea lor, lipsindu-i de vocile lor individuale. Dacă *verba volant scripta manent*, se poate ca doar scrisul încărcat cu forța divină a Coranului să rămână în timp, fapt ce aduce frustrări și poate conduce la izbucniri identitare agresive. Scrisul constituie literatura unui popor, ea însăși fiind marca identității culturale, calea cea mai accesibilă de a cunoaște caracterul acestuia.

Titlul lucrării lui Mufti, *Forget English Orientalisms and World Literatures*, arată tocmai aceste frustrări. Precursorul lui Edward Said, continuator al luptei începute de profesorul lui (împotriva dominației occidentalilor asupra Orientului pe care pretinde să îl cunoască prin câteva călătorii și lecturi exotice), autorul urmărește să dezvolte o gândire critică asupra a ceea ce înseamnă cu adevărat literatura lumii, dacă aceasta există în realitate sau dacă nu cumva se limitează la scrieri pe care Occidentul le agreează, supuse procesului traducerilor în engleză. Literatura lumii este simbolizată de o bibliotecă în care sunt cuprinse toate operele de valoare, iar Mufti prezintă în lucrarea lui câteva perspective ale acestei biblioteci, de-a lungul timpului: Thomas Babington Macaulay și-a imaginat întreaga literatură indiană sau arabă care ar merita a fi citită încadrată pe un singur raft. Mai târziu, Borges și-a imaginat această lume drept „Biblioteca

Babelului” – un labirint finit expansiv, care conține toate celelalte cărți care au fost scrise vreodată sau care ar putea fi scrise în viitor: o bibliotecă ce înconjoară opera umanității în toate complexitățile sale infinite. Scriind un roman în Anglia, în arabă, un sfert de secol mai târziu, scriitorul sudanez Tayeb Salih plasează universul bibliotecii într-o cameră încuiată cu lacăt în casa unui fermier într-o vilă însoțită pe malul Nilului Superior, o replică perfectă a unei biblioteci englezești private, care conține doar cărți în limba engleză, „nici măcar o carte în arabă”, chiar și „Coranul în engleză” – cameră ce încapsulează soarta alienată a unei societăți africane și arabe care a suferit colonizarea. Mufti face o trimitere în cele din urmă către discursul de acceptare a Premiului Nobel al lui Orhan Pamuk, scris în noul mileniu, în același apartament din cartierul burghez al Istanbulului în care a trăit cea mai mare parte din viața sa – autorul amintindu-și din copilărie biblioteca tatălui său, care includea lucrări europene și turcești, o dovadă a dezorientării societății musulmane supuse unei europenizări forțate. Ceea ce dorește să demonstreze autorul este că, indiferent de valorile umaniste, estetice ale literaturii „Răsăritului”, acestea sunt asimilate de biblioteca universală a Europei (pozițiile pot fi identificate ca „orientalism” și „anglicism”). Fiecare operă a fost scrisă într-o limbă diferită, nu se aseamănă cu celelalte, provine din și se adresează unui context istoric diferit, dar fiecare dintre ele caută să surprindă o realitate cosmopolită sau „a unei singure lumi”. Toți văd că nu pot în cele din urmă să depășească în totalitate atracția localului și a particularului. Astfel se naște glocalizarea și, cum engleza caută pretutindeni să devină medium-ul preminent al schimbării cosmopolite, această situație globală este înlocuită în diferite forme, în diferite țări, cum ar fi India, în relațiile ierarhice complexe care au ajuns să fie stabilite în deceniile postcoloniale dintre engleza globalizată și așa-numitele limbi regionale sau vernaculare. Astăzi, cititorii din India, Pakistan, Iran sau Turcia își vor întâlni de obicei literaturile reciproce numai în traducere engleză (sau în traducere ulterioară din engleză), deci numai dacă lucrările au primit acea autentificare metropolitană. Autorul atrage constant atenția asupra caracterului original al scrierilor, de vreme ce instanța care acordă verdictul traducerii, respectiv al publicării este cea europeană. Nu se contestă avantajul posibilității de a face cunoscute operele Orientului prin intermediul traducerilor (comentând de exemplu cazul lui Naghib Mahfouz care, în urma câștigării Premiului Nobel, a reușit să introducă pentru prima dată în canonul universal literatura arabă modernă pentru mulți cititori occidentali, lucru valabil și pentru cititorii din multe societăți care anterior făceau parte din sfera perso-arabă), dar atrage atenția că aceste schimbări de cititori și circulație sunt în mare parte un fenomen de suprafață care indică schimbări tectonice mai profunde în limbă, literatură și cultură și că acestea nu



sunt decât moștenirea îndelungată a imperiilor colonizatoare și logica lor de anglicizare (sau occidentalizare) și, bilateral, de orientalizare.

Engleza își exercită și astăzi aceeași putere de dominare prin infiltrarea subtilă în viața de zi cu zi a oamenilor, deține codul lingvistic al tehnologiei de care nu ne mai putem lipsi. Asemenea efectului limbii arabe asupra triburilor migratoare, engleza ne unește în sensul în care permite relaționarea, comunicarea. Avem acces la marea lume. Sub fenomenul globalizării ne apropiem și ne asemănăm tot mai mult unii cu alții, însă, atunci când teritoriul este dominat de imigranți, se naște în fiecare simțul identității, nevoia de apartenență la un grup identitar originar devine tot mai manifestă, infiltrându-se un sentiment de pierdere al unui dat unic. Naționalismul aparent pierdut se naște mai ales atunci când limba este invadată de prea mulți termeni străini, când importurile de bunuri de consum le depășesc pe cele autohtone, când forța de muncă străină devine preponderantă iar intelectualitatea este exportată etc. Se trezește astfel teama de a nu fi dominat discret, treptat asimilat, în cele din urmă. Acest fapt ne determină să ne întoarcem către ceea ce ne leagă nativ: limba. „Limba este încă trăsătura definitorie și geniul său, iar arabii sunt cu adevărat arabofoni”. Totuși, nu pot fi numiți toți locuitorii din strâmtoarea Gibraltar până la strâmtoarea Hormuz „arabi”, așa cum nu pot fi numiți toți nord-americanii, sud-africanii, australienii, irlandezii și britanicii „englezi” sau „anglofoni”, și atunci intervine cea de-a doua componentă a unității arabe: religia: „Într-un sondaj din 2005, realizat în șase țări arabe, aproape jumătate dintre participanți s-au identificat mai întâi ca musulmani, doar o treime ca arabi, în primul rând, și o minoritate și mai mică ca resortisanți ai unei anumite țări; părea că a fi arab nu mai era la modă. Sondajele ulterioare au evidențiat că 79% dintre respondenți au dat prima identitate drept cea de musulman (în Egipt) și 10% sau chiar mai puțin au dat prima identitate ca arab (în Egipt, Iordania, Arabia Saudită, Maroc, Irak și Algeria). Este posibil ca Nasser să nu fi fost ultimul arab; dar de la moartea și înmormântarea sa, arabismul a fost și el îngropat sub o identitate (...) – identitatea islamică” (Mackintosh-Smith, 2021:582). Atunci când simt că le este amenințată credința, afilierea religioasă începe să le reflecte întreaga identitate, dar dacă limba maternă sau grupul etnic este în pericol, atunci vor lupta cu ferocitate chiar și împotriva celor care împărtășesc aceeași religie, arată Maalouf în *In the Name of Identity*.

Chiar dacă există mereu o anumită ierarhie în elementele care construiesc identitatea unui individ, acea ierarhie nu este imuabilă; ea se schimbă în timp și, întâmplându-se astfel, aduce schimbări fundamentale în comportamentul lor (Maalouf). Ierarhia este dată de amenințarea pe care o resimte individul/ grupul la un moment dat, iar bătălia care îi unește scoate la suprafață tocmai trăsăturile definitorii

ale identității unui popor pentru care este, deci, gata să își primejduiască viața.

Așa cum am precizat de la început, puterea cuvântului este susținută de puterea credinței împărtășite. Când vorbim despre araba care intensifică unitatea, ne referim în primul rând la araba revelată prin mesajul sfânt al Coranului. Cei care s-au convertit la islam și nu cunoșteau limba arabă au început să o învețe doar pentru a pătrunde mesajul divin și nu din nevoia de a conviețui cu ceilalți, nu din nevoi politice, în orice caz.

În era internetului și a *social media* fiecare individ și-a recăpătat vocea, inclusiv arabii. Fiecare poate fi el însuși, se poate exprima liber, ajungând rapid în orice colț al lumii, dar oare mai știe cine este? Amestecându-se unii cu alții, transformându-se, nu își pierd, oare, etosul? Împărtășind idei, produse, valori, prin globalizare, devin oare mai uniți? De ce rămâne unitatea încă un miraj, fie că este în interiorul unei națiuni sau la nivel mondial? Rememorarea istoriei, întoarcerea la origini dezvăluie rădăcinile care asigură stabilitatea și dezvăluie identitatea. Urmărind istoria unui popor și identificând pilonii care l-au ținut în picioare de-a lungul timpului, se poate restabili echilibrul atunci când își simte amenințată identitatea. Dacă se consideră că numai controlând prezentul vei controla viitorul, atunci, eliberând trecutul, cunoscându-ți tarele, poți prevedea și influența viitorul și poți prin cuvânt și credință preîntâmpina „naufraziul civilizațiilor”, spre care se pare că ne îndreptăm.

Bibliografie:

- Kennedy P., Danks C.J., *Globalization and National Identities Crisis or Opportunity*, Palgrave Publishers Ltd, 2001
- Maalouf A., *In the Name of Identity – Violence and the Need to Belong*, Penguin Books, 2003
- Maalouf A., *Naufraziul Civilizațiilor*, Editura Polirom, București, 2019
- Mackintosh-Smith T., *Arabi: 3000 de ani de istorie a popoarelor, triburilor și imperiilor*, Editura RAO, București, 2021
- Mufti A.R., *Forget English Orientalisms and World Literatures*, USA, the President and Fellows of Harvard College, 2016
- Said. E., *Orientalism*, Editura Art, București, 2018
- Smith A.D., *National Identity*, USA, Penguin, 1991

¹al-Wasiti citat în Rabin, *Ancient West-Arabian*, capitolul 3, cf. Suyuti I, pp. 209-12 în Mackintosh-Smith, *Arabi*, p.82

